

શ્રી

૧૬

શ્રી કવિત કદમ્બ મા

લેખક તથા

વૈય ઉમાશંક

॥ વીરમગામ માસ

તથા

મોહનલાલ વાણી પટેલ જંકર

આસિ માસ્ટર મેડન સ્કૂલ, વિરમગામ (હાલ અમદાવાદ)

શ્લોક.

શુદ્ધાં બ્રહ્મવિચાર સાર પરમાં માધ્યાં જગદ્ગપિત્રે
વીળા પુસ્તક ધારણીમયદાં જાઢ્યાંન્ધકારાપઢામ
હસ્તે સ્ફાટીકમાલિકાં વિદ્યતી પજ્ઞાસને સંસ્થિ
વન્દેતામ્ પરમેશ્વરી ભગવતી બુદ્ધિ મદાં શારદામ્ ।

સંવત્ ૧૯૭૨, આઠતિ ૨ જી, મત ૫૦૦. ર. સ. ૧૯

આ પુસ્તકના સર્વ હકો અધિકારીએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

૨૪ ૧૬૧૧૬

ખાત્રીઆમા દિતેન્ધુ પ્રેસ વિપ્રસાદ પી. મળેતાએ જાણું.
કી. આપુ ૦.

૧૧.

૧૨ વેદ સ્વરૂપ વાલ્યો દોહા.

જળુર વેદ

હરનિશ પર ઉપકાર,
પાવત શાન્ત આચાર;
કરત શંભુ ઉપાસ,
નિકસત સરસ સુવાસ.

ઋગ વેદ.

લ દર   મામ તેહનો નાશ,
નગર શૃષ્ટિ   સિ કિર્તી પામો ઉન્નશ;
જીવ અનાદિ   કે માયા બ્રમણ પ્રતાપ,
ઉમા સદાશિવ ધ્યાન   હરનિશ જપિઓં જાપ.

॥ ૩ ॥ સામ વેદ.

ન લબ્ય નિજ શરિરહી પંચ તત્વ સુખ ચાહિ,
જ્યાં હરિ શધિકા તાલ મૃદંગ સુનાહિ;
નયર એહિ નગરમેં તિન ગુન યામેં શોધ,
સદાશિવ શરનલાહિ લિનો સર્વ સુખોધ.

॥ ૪ ॥ અથર વેદ.

રવંત મનકો મનીએ જીવતાકો અશ્વાર,
વાસનાકો સમુદ્ર ભર્યો કેસેં ઉતરી પાર;
શંકા તજી અંતર બિશે નિમ સહિત સતસંગ,
કર ગ્રહિ ક્ષમા ખડગકો ચં ત ભગતી કો રંગ;
રશ લાગત જ્યું લોગિકો સે જોગી કમાઈ,
ઉમા એક નિજ જાપમેં   આપ સમાઈ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૬૨૫૮- વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ કવિત કંઠ - ૨-૩

વિષય ૨ - ૪૦

ક્રમિકાંક ૫૨૬૮-૨
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૫-૧૨
ગુજરાત.

શ્રી “ માધવ ઔષધાલય ”માં શ્રી દત્તાત્રેય પંડળ નામના પ્રાચિન ગ્રંથ મૂળજ તથા હારીત સંહિતાના આધાર વરે, દરેક માત્રાઓ બનાવવામાં આવે છે; અમારે ત્યાં પ્રથમ નિદાન કરી પછી ચિકિત્સા કરવાનો નિયમ છે. ક્ષિ વગર નિદાન થશે નહીં. રશાયણી પ્રયોગો તથા વનસ્પતિ અને કાષ્ઠોક ઉપાયોથી બાહ્યો જથાબંધ માલ મલે છે. જેમણે મંગાવવા ઇચ્છા છે, તે નીચેના સીરનામે લખશે. દરક ધાતુઓ, દરેક રશ, દરેક ચુર્ણ અવલેહ, મુરખ્યા વીગેરે વાજળી લાવે મટ, કેટપેટ કાગલ લેવામાં આવશે નહીં. અમારા પાસે રોજ નવાનું નિરાકરણ કરવા માટે કાળચક જેવાય છે. એથી ગને વધઘટ થવાનું શાક્ષાત કારણ બતાવવામાં આવે છે. તેમજ દરેક ઔષધ કલ્પ છે. એટલે મત્ર વગર ઔષધ નથી અને ઔષધ મત્ર નથી. કેટલાક કલ્પ મત્રોના પ્રશ્નનથી સીદ્ધ કરે...

તારીખ

સદર

સુ. અમદાવાદ.

વૈદ ઉમાશંકર માધવજી જીની,
ઠેકાણું વીરમગામ સોની રોડ,
તથા

અમદાવાદ કાલુપર હાજીઅમદની પોળમાં,
મીસ્ત્રી રવીકરણભાઈના ઘરે.

*આ પુસ્તક મરહુમ માહારાજ અજીતસીંહજીના રાજ્ય સમયે લખાઈને સ્વસ્થાન વ્રગધરા શ્રી માહારાજ ધનસ્યામસીંહજીના રાજ્ય સમયે પ્રસિદ્ધ થયું છે.

શ્રી.
અર્પણ પત્રિકા.

નામદાર મહેરબાન સાહેબ

કુમારશ્રી લાલસિંહજી રાયસિંહજી

દેસાઇશ્રી વીરમગામ.

વિનંતી કે, આપના પુણ્ય પ્રતાપ તાલી સુર્ય કીરણ
સમાન જશની વિખ્યાતિ સાંભલીને આ કવિત કદમ્બ
ભાગ બીજો તથા ત્રીજો મારી અથામતિ અનુસાર, સ્ત્રી
આપ સાહેબના હસ્તમાં અર્પણ કરેછું તેનો સ્વીકાર
કરશો. એજ વિનંતિ.

આશીર્વાદ, દેવધુનિ નામ બહિર્ગાપિકા, અંતર્ગાપિકા.
લકતની ભાવાના વિષ્ણુ પ્રત્યે, અને કવિની ભાવના
સાહિત્ય વિલાસી દરબાર પ્રત્યે.

(કવિત એકત્રીયુ—વર્ણ મેળ.)

લાવ ભાવ હાવ હેલા,	રાજસુ લક્ષ્મી અપાર;
લલિત લીલા ગોવિંદ,	યજ્ઞ દાન કીર્તિકો.
સિલ સંતોષ પાવત,	સિવાપતિ ગાવે ગુન;
હરિ હજાર નામપેં,	હરદમ રતિકો.
જીનકે અપાર જશ,	જીવિત સુધાર્યો આપ;
કહે ઉમા નાથ આજ,	મોહન મેં પ્રીતિકો.
વિપુલામેં જ્ઞામો જશ,	રેન દિન સુખી રહો;
ધનપત ધરણીપતિ,	શતં જીવ નીતિકો.

અર્થ ચમત્કૃતિ-નાયિકાના ભાવ પાંચ પ્રકારના છે, તે વિષે આ કવિતામાં પાદપૂર્તિ આપી છે.

લાવ, ભાવ, હાવ હેલા અને લીલા એ અહભુત રચના ગોવિંદે કરવાથી યજ્ઞ અને દાનની કીર્તિનો સ્થાયીભાવ પ્રદર્શિત કર્યો છે, તેથી શીલ અને સંતોષ પામ્યા થકા પાર્વતીપતિ મહાદેવજી વિષ્ણુની ભક્તિ કરે છે; એવા સહસ્રાભિધાનયુક્ત શ્રી વિષ્ણુ પરમાત્માની ભક્તિમાં સદૈવ આપ લીન થાઓ. વળી જેના અતીવ યત્ન છે; અને જેને ભક્તોના જીવન સુધાર્યા છે; એવા શ્રી કૃષ્ણ, પ્રસ્માત્માની પેઠે આપ આજ અમોને આશ્રય આપો. વળી અમો ઇચ્છીએ છીએ કે આપની કીર્તિ અત્યંત પ્રસરે; આપ નિશ્ચિન સુખી રહી આનંદયુક્ત જીવન વ્યતીત કરે; તેમજ વિશેષ ધનવત અને જાગીર-દાર બની નીતિનાં કાર્યો કરવા શત વર્ષથી પણ વધુ માયુષ્ય લોગવો એવી પ્રભુ પ્રત્યે વિનંતિ કરતા

અમો છીએ સેવકો

વૈદ ઉમાશંકર માધવજી જની

તથા

મોહનલાલ બાપુજી પટેલ.

ભૂમિકા.

આ પુસ્તકનું નામ “ કવિત કદમ્બ ” આપવામાં આવ્યું છે; તેથી પુસ્તકનો અર્થ સૂચિતજ છે. આ પુસ્તકની પહેલાં એજ નામનો પ્રથમ ભાગ બહાર પડતાંજ તેનો સારો ઉઠાવ થવાથી પ્રયાસ ફળિભૂત થયો છે; જાણી આનંદ થાય છે; અને તેથીજ આ બે ભાગો એકત્ર લખવા આકાંક્ષા જાગ્રત થતાં તેજ પુસ્તકનો બીજો અને ત્રીજો ભાગ બહાર પાડવા ઇચ્છ્યું છે.

સદરહુ પુસ્તકમાંની કવિતાની રચના પ્રાકૃત છે; જેથી શબ્દોનો પ્રયોગ પ્રાકૃતમાં હોવાથી ગ્રામ્ય જાણે; તેમજ માત્રા, ગણ અને પ્રાસ વગેરે પીંગળનાં માપ રેખાવાનો પ્રયાસ હોવાથી જોડણીના દોષો પણ કિંચિત્ જણશે. તે વાંચકવૃંદ તેવા દોષો લક્ષમાં નહિ લેતાં થએલા દોષો માટે ક્ષમા આપી એવી આશા રાખીએ છીએ.

કેટલેક સ્થળે જોડણીના દોષો કાઢી નાંખવા પ્રયાસ કરતાં માત્રાની ગણનામાં તફાવત ન પડે માટે હ્રસ્વનો દીર્ઘ બતાવવા અને દીર્ઘનો હ્રસ્વ બતાવવા તે અક્ષર ઉપર આડી (-) આવી લીટી કરી છે.

આ પુસ્તકમાં ઇશ્વર પ્રત્યેનો અલૌકિક પ્રેમ ભક્તિરૂપે વર્ણવ્યો છે, તેમજ કેટલાક નીતિ વિષયક છંપાઓ તથા અન્યોક્તિનાં કવિતો આલંકારિક વાણીમાં કથવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તેની સાથે શરૂઆતમાં કેટલાક પિંગળના નિયમો, તથા વ્યંગ, ધુનિ, લક્ષણા, વૃત્તિ વગેરેનાં સ્વરૂપ કેવી રીતે જાણી શકાય, તે સંબંધી સાહિત્યવિષયક ચર્ચા પણ શક્યત્નુસાર આપવા પ્રયાસ કર્યો છે. વળી અઘરા શબ્દોના અર્થો અને જરૂર જણાય છે ત્યાં વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ પણ કર્યું છે. જેથી વિદ્વજનો

તેનો રસ લઈ ઉત્સાહિત થશે, તેા અમારો આ અલ્પ પ્રયાસ સફળ થયો માનીશું.

અંતે વાચકવૃંદને નમ્ર વિનંતિ કરીએ છીએ, કે આ પુસ્તકમાં કાંઈ સાહિત્ય દોષ જણાય તો તે દોષ લક્ષમાં ન લેતાં હંસ વૃત્તિ ધારણ કરી તે દોષો દૂર કરી દોષરહિત ભાગે યથાયોગ્ય જાણશે; અને દોષો અમને સૂચિત કરી યોગ્ય સુધારો કરવા જે સજ્જનો જણાવશે તે સજ્જનોનો અમે ખરા અંતઃ કરણપૂર્વક આભાર માનીશું.

સદરહુ પુસ્તકમાંનાં કવિતો સુધારવામાં વૈદકના માન્યવર ગુરૂ શ્રી રા. રા. કણાશંકર ગણેશજી રાવળ લીંમડીવાળાએ મદદ કરી છે તેથી તેઓશ્રીનો મોટો ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

મા. ક ડી સપ્ટેમ્બર
૧૯૧૪,
માહમગામ.

વૈદ ઉમાશંકર માધવજી જાની,
તથા
મોહનલાલ બાપુજી પટેલ.

॥ श्री गणेशाय-नमः ॥

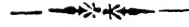

श्री भंगणायरणु.

(अ)

(दोहा.)

जय जय गुरु नारायन, कइं हंउवत् आप;
विनु यरणु हरि चित्त धरी, राम नामको जप.
द्विओ सद्मति शारदा, धरिये हृदय स्वइप;
सरस्वती सत्य प्रताप, सुभ अरु शान्ति अनुप.^२
जय गजनन^३ रिद्धि सिद्ध, कष्ट हरि उदर,
नाम विनायक^४ लायक, उतरौ; प्र. दु पार.

(ब)

*अष्टगणु इलादेश.

(छयो-चोपायो.)

प्रथम भगणु गणुओ, तीन गुरु कोमल ओडि;
नगर नाम जयु नगणु, हृस्व रडे लघु पढ सोडि.
भगणु लीभि प्रभाणु, गुरु ओक अंते लघु होडि;
यगणु लघु गणु ओक, गुरु युगल सो सुभ होडि.
अतुर गणुकी रयना करे, उमा ताहि शान्ति रडे;
भगणु, रगणु, सगणु सभडो, तगणु तत्व कण्टहि सडे.

अ—(१) अरु=तथा. (२) अनुप=उपमा न आपी शक्य तेवुं;
श्रेष्ठ उत्तम. (३) गजनन=गणपति. (४) विनायक=
गणपति.

ब—* पिंगणना गणुओनी रयना तथा इलादेश समजग्यो छे.

(છપા-ચોપાયા વિષે.) (ક)

૫૬ પદ છપો ળનાય, માત્રા મેળ રચના હશ;^૧
 લઘુ ગુરુ ગણનાય, એકાદશ અરુ દ્વાદશ.
 માત્રા મિલત બિચાર, ત્રયોદશ વિરામ અશ;
 અંત પદ વૃત્તિ પ્રતિત, સાચી રીત પ્રબંધ રસ.
 ઉદય ગુણ ગણ ગણંત, રચના લોકત્તર રચહિ;
 કૃત્તાદેશ સુખ ઉપજે, સુકવિ કર હિ બિચાર એહિ.

(સોરઠા)

વેદ પદ છન્નુ જોરી, જુગલ પદ છપ્પન શોભતે;
 જાવન માત્રે પ્રાસ રચિત, છપ્પ ચોપાય ઇત.

સાહિત્ય વિષયક.

(દોહા)

(ડ)

ગુણ સહિત હે ! સહિત, રમણીય શબ્દ સ્વરૂપ;
 પુરન હોવે કાવ્ય રસ, કવિજન કવિતા રૂપ.
 અદભુત વાક્ય રચે જહાં, અદભુત ઉપજત અર્થ;
 રચના લોકત્તર વહાં, સો કવિ કાવ્ય સમર્થ.
 રસ ઓર વ્યંગ પ્રધાન, અર્થ શબ્દ શુચિ હોય;
 ઉક્ત યુક્ત ભૂષણ સહિત, કહત કાવ્યકી સોય.

ક—પિંગળના છપા ચોપાયા છંદમાં કેટલી માત્રા જોઈએ તેનું સ્વરૂપ તેજ વૃત્તમાં દર્શાવ્યું છે. છાપાના છ પદમાં પ્રથમના ચાર પદમાં છન્નુ માત્રાઓ આવતી જોઈએ. તેમાં ૧૧, ૧૨, ૧૩ એવી રીતે પદની માત્રાઓનાં માપ આપ્યાં છે. ચાર પદ પછીના એ પદમાં છપ્પન માત્રા થાય છે. કોઈ કોઈ ઠેકાણે અપવાદ તરીકે જાવન માત્રા પણ આવે છે.
 (૧) હશ=અક્ષર.

(ડ) કાવ્યની રચનાનાં ત્રણ સ્વરૂપ છે. (૧) કાવ્ય સ્વરૂપ, (૨) લોકતર રચના સ્વરૂપ. (૩) કાવ્યકી સોય સ્વરૂપ.

કાવ્ય ચતુર્વિધિ કથન.

(દાહા)

(૬)

સુની ખાત ને પૂર્વકી, હોવત હૃદય પ્રકાશ;
 તામેં વ્યંગ દેખાઈએ, સખકે મનમેં વાસ.
 જ્યાંહાં ઉઠો મન એકતા, તામેં ધુનિ સ્વરૂપ;
 ચમત્કાર પદકે ખિશે, કહે કવિયનકે ભૂપ.
 ધુનિ, ધુન, ધમ, ધ્યાન, ધગ; પંચ પ્રકાર પ્રવેશ;
 ઉમા શંભુ હરિ રાધિકા, હોવત જ્યાંહાં સુરેશ.
 લગ્ન, અગ્ન, દગ્ન તીનો, પૂર્વ કવિતા દેખ;
 લક્ષણ ગિન નહિ લેખીએ, રઘેકૃષ્ણ ખિશેખ.
 લગ્ન વિવિધ ભાતિમેં, જાતિ જગત્ પ્રકાર;
 રાધા, રાધે કૃષ્ણ હરિ, ઉદય જોગ પાર.
 જ્યાંહાં કવિતા મહિ એકરસ, ત્યાં જોગ જાપાન;
 અલંકાર આકારમાં, કરીયોં પદ દેખાન.

(૬) કવિતામાં ચાર પ્રકારના અર્થ સમાવેતા હોય છે. તે વિષે ઉપરોક્ત કવિતામાં સ્ફુટ કર્યું છે. તે ચાર અર્થના પ્રકાર. (૧) વ્યંગ. (૨) ધુનિ. (૩) લક્ષણ. (૪) વૃત્તિ. ધુનિમાં પાંચ પ્રકાર છે. (૧) ધુનિ:-ચિત્તની સરળતા કરીને ઈંદ્રિયો અંકુશમાં રાખીને જે ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન કરવામાં આવે તેને ધુનિ કહે છે. (૨) ધુન-ચિત્તની ચચળતામાં વાજિત્રસહ જે ગાન થાય છે તે. (૩) ધમ-નાટારંભ ગણાય છે. (૪) ધ્યાન-સમાધિ કહેવાય છે; અને (૫) ધમ-જે સમાધિમાં આશ્વલ દેહને કોઈ પણ પ્રકારનું ભાન રહેતું નથી તે. આ પ્રમાણે ધુનિનાં લક્ષણો છે. શંકર પાર્વતી કેવાસ વિષે, હરિ રાધિકા ગૌલોક વિષે અને ઈંદ્ર તથા ઈંદ્રાણી દેવલોક વિષે આનંદમય ધુનિગોના ભોગો અનુભવે છે. જધુના આ જગતમાં ધુન અને ધમ એ બે ધુનિઓ દ્વારા લોક પ્રસન્નતાથી કરતાં હોય તેમ દર્શિગોચર થાય છે.

લક્ષણ-એટલે ભાવના. એના પ્રકાર ત્રણ છે. (૧) લગ્ન. (૨) અગ્ન. (૩) દગ્ન. (૧) લગ્ન=દેવ, સારી યા નહારી. કાવ્ય-વૃત્તમાં કોઈનું વર્ણન કરતાં મૂળ વસ્તુનો ખીજ વસ્તુ સાથે મુકાબલો

ભક્તિભાવ રામકૃષ્ણ મહિમા-ચિન્તામણિ.

(છપ્પા-ચો)

રામ રટોં મન મોંહિ, રામકો જાપ કરી જે,
રામજી અંતર મોંહિ, રામ હૃદયશું ધરી જે.
રામ નામ મહિમાય, રામજી કષ્ટ હરોં જે;
રામ એક આધાર, રામસુ નાવ તરી જે.
અખુટ ખજાનો રામકો, જપ જોગ જગ જામહી;
ઉમા રામકો આશરો, સ્મરન પાવત ધામહિ.

સૌંતાપતિકી સાધ, શરન રામકો લઈએ;
રામ અખુટ-લ'હાર, રામ મહિમા ગુણ ગાઈએ.
જપ જાપ ન મોંહિ, હૃદય રામકો કહીએ;
જગ સુખદાયક રામ, રામહિ દિક્ષા દલઈએ.
કષ્ટ હરન મોંહિ કરન, રામ પ્રતાપ મહીમા ઘણો.
ઉમા નાથ ભજ રામકો, જગ પ્રકાશ સમજી તણો.

કરવામાં આવે તે લક્ષ્મીન લક્ષ્મી પ્રયોગ કહેવાય છે. નટવર કૃષ્ણે રતિનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું; તેમાં રતિના સ્વરૂપનું ધારણ કરવું એ લક્ષ્મીન લક્ષ્મી છે. (૨) અલ્પ લક્ષ્મી સ્વરૂપ. અલ્પ=છાયા, આલ્પાદન કરવું તે. આ લક્ષ્મીમાં પૂર્વસ્વરૂપ ખુદા પડતું ન હોય એટલે અર્થ ગર્ભિત રહેલો હોય, પણ મધ્યમાં અથવા અંતે અર્થનો સંકેત મળતો હોય ત્યારે તેમાં અલ્પ સ્વરૂપ લક્ષ્મી પ્રયોગ છે; એમ જાણવું દૃષ્ટાંત તરીકે-એક સમયે મહાદેવજી તથા પાર્વતીજી અરણ્યમાં શાંતિથી બેઠાં હતાં, તેવાં શ્રીરામ-ચંદ્રજી સીતાજીની શોધમાં મહાદેવજીના આશ્રમ નજીક થઈને જતા હતા, તે વખતે મહાદેવજીએ રામચંદ્રજીને હે પરિશ્રવ નારાયણ એમ કહી નમસ્કાર કર્યા; જેથી પાર્વતીજી વિસ્મય પામી મહાદેવજી પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો કે આ દશરથ રાજાના પુત્ર રામચંદ્રજીને આપે પરિશ્રવ નારાયણ કેમ કહ્યા. શ્રી મહાદેવજીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે એ તો વિષ્ણુ પરમાત્મા છે, આથી તેમની પરીક્ષા કરવા પાર્વતીજીએ મહાદેવજી પાસેથી આજ્ઞા માગી સીતાજીનું રૂપ ધારણ કરી શ્રી રામચંદ્રજી કને ગયાં. જેમને દેખતાંજ

રામ નામ પ્રભાવ,   રામજી દર્શન દીજે;
 રામ ગુણકો સ્થાન,   સાથ રામજી કીજે.
 રામ દયાલુ જાપ, રામકિ   શરન મન લીજે;
 કૃપા સિંધુ હરિ રામ,   રામકિ અમૃત પીજે.
 પુરન બ્રહ્મ સ્વરૂપ હરિ,   નિર્ગુણ રામ પ્રતાપહી;
 ઉમા સાથ મોહિ રામ,   રહિ હૃદય પ્રભુ આપહી.
 રામજી પોષણ હાર,   રામકિ સુખ દુઃખ સહેવો;
 સળકો દાતા રામ,   રામ ભરોસો લેવો.
 રાજા જગ એક રામ,   રામજી મહિમા કહેવો;
 ધર્મ ધુરંધર રામ,   રામધૈન દિલ બહેવો.
 જગ સચરાચર સ્વામિ પ્રભુ,   રહિ ભરોસો રામજી;
 છુટત મોહ જાનલ,   ઉમા વિશ્વાસ હરિ નામકો.

(દોહા)

રામકિ લક્ષમણ જાનકિ, જગત્ કયો કલ્યાણ;
 દાસ ઉમા શરણે પ્રભુ, મોહ જાળ નિર્વાણ.

રામચંદ્રજીએ માતા કહી નમસ્કાર કર્યા.—આમાં પાર્વતીજીએ મૂળ સ્વરૂપ પલટી નવીન સ્વરૂપ કારણવશાત્ ધારણ કર્યું. એ અઘ્છન લક્ષણ પ્રયોગ થયો. (૩) દઘ્છન લક્ષણ સ્વરૂપ—કાંઈ જોઈને કરવાનું જે કારણ ઉત્પન્ન થાય છે તે દઘ્છન લક્ષણ સ્વરૂપ છે. દૃષ્ટાંત તરીકે—એક રાજા પોતાના ચમ્મર, છત્રી, દસ્તી વગેરે રાજ્યચિહ્નો રાખે છે. તેને કવિઓ પ્રથમ જોએલા અથવા તેવા સાબળેલા નૃપતિઓ જે થઈ ગયા તેમની ઉપમા આપે છે; જેમકે આ રાજા ઇંદ્ર સમ છે. આમાં ઇંદ્ર સમ ઉપમા આપી તે દઘ્છન લક્ષણ સ્વરૂપ પ્રયોગ છે.

વૃત્તિ સ્વરૂપ.—કોઈ પણ કવિતામાં વાતોનું સ્વરૂપ એકાએક વટવું ન હોય; અને જો મેળ પ્રત્યય રચના હોય તે વૃત્તિ સ્વરૂપનું લક્ષણ છે. દૃષ્ટાંત તરીકે નળ દમયંતીનું આખું આખ્યાન વૃત્તિ સ્વરૂપે છે. એવી વૃત્તિઓ અનેક પ્રકારની હોય છે.

સીતાપતિ ઉર રાખો, જયો જાપ સુખકારી;
 રમાપતિકી સાદ્ય, શરન લહો મન ધારી.
 રામ નામ માતંગ, અભય લકિત ચિત્ત સારી;
 રામ સુ સરજનહાર, રામહિ નામ અધ^૧ જારિ.^૨
 રામ જપત પ્રહ્લાદજી, રહ્યો નામ અવનિપરે;
 અખુટ ખજાનો રામકો, ઉમા હૃદયમેં સુખ કરે.

હરિ હર નામ અપાર, હરિ રામ ગુણ ગાઇએ;
 હરિ હિત સુ ચિત્ત, હરિ સ્મરણ દિલ લઇએ.
 હરિ હમારે રામ, હરિ હૈયામેં રહીએ;
 હરિ હિત કરનાર, શરન હરિકો સહીએ,
 હરિ આપેલ પ્રદાંડમાં, હરિ રામ ગુણકો શ્રેયે;
 ઉમા જાસ હરિ રામકો, કરતાર હિ સરિતા^૩ ખડે.

(શાહો)

મેં હું પાતક માનવી, મોહ કપટ લપટાઇ;
 જગ કરતા કે આશરે, ઉદય અધ જરિ જાઇ.

(જ. ચો.)

રામ જગતકે ઇશ, ઓર નહિ કોઇ રાજ;
 રામ સુ સરજનહાર, રામજીયા બલ સાજ.
 રામ હુવાઇ દેશ, બેગ^૪ ઉચાર મન છાજ;
 દેશ ધણી એક રામ, ગુણિઅલ ગુણપેં ગાજ્યા.
 રામ જીન નહિ નિપજે, ધાન્ય ધરા વૃષ્ટિ ધણી;
 રામ રામ મહિમા સખી, સચરાચર જગમેં ધણી.

સ્વામિ સરજનહાર, રામ પ્રભુ પાલન કરે;
 ઋદ્ર રૂપ હરિ રામ, કાલ સ્વરૂપ પ્રાણજ હરે.

(૧) અધ=પાપ. (૨) જારિ=ખાળી. અધજારિ=પાપ ખાળી નાંખે તેવું.

(૩) સરિતા=નદી. (૪) બેશ=ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.

ઉત્પત્તિ સ્થિતિ સંહાર, રામજી રૂપ અનેક ધરે;
મહા મનોરથ રામ, જપે જાપ કારજ સરે.
નર્ધનકો ધન રામ, નિરાધાર આધાર સ્વરૂપ;
ઉમા શરન સીયરામ, ધરી આશ મિથલેશ^૫ ભૂષ.

(ઢાહા)

રામ ભરોસો રાખી મન, જાપે જાપ મનમાંહિ;
સરે કાજ સુખ ઉપજે, ઉમા કળ્પ મીટિ જાહિ.

(છ. ચો.)

કૃષ્ણ ભજી ભગવાન,	કૃપા કૃષ્ણ જગમાંહિ;
કૃષ્ણ ભજી ભગવાન,	જગ કારણહિ તારણ કહિ.
કૃષ્ણ ભજી ભગવાન,	ગોપી વલ્લભ દિલમે રહિ;
કૃષ્ણ ભજી ભગવાન,	મોરહિ મનસેય, નહિ.
હરિ કૃષ્ણ કો આશરો,	ગિરિખર કિંકરકો;
ઉમા વસહિ દિલમાંહિ,	ગોવરધન અથ હારિકે.
નટવર નંદ ગોપાલ,	ખેલે રાધા હરિ રસ;
નટવર નંદ ગોપાલ,	ગાવહિ ગુન ઉમા જશ.
નટવર નંદ ગોપાલ,	પુરન બ્રહ્મ નાથ અસ;
નટવર નંદ ગોપાલ,	ગોપીજન ગિરધર વશ.
કંસ અરિ હરિ નામકો,	જપે જાપ સહુ લોક;
પ્રભુ આશ વિશ્વાસમે,	નાશ રહત સખ શોક.
મથુરાપતિ રખવારો,	ગોપતિ સાહ્ય કરોજે;
નંદ હુ નટવર લારિ,	ગોવરધન ઉર ધરીજે.
અરિ મર્દન હરિ નામ,	ઉમા સખ કળ્પ હરિજે;
યોગેશ્વર શ્રી નામ,	લવસાગર હિંતરોજે.
દ્વારામતિ વાસી પ્રભુ,	અથ જારિ સુખકારો ઇશ;
હરજી રહિ રખવાર,	કૃષ્ણ શરન આધહિંદુમ.

(૫) મિથલેશ=રામચંદ્રજી. (મિથિલા=જનકી+ઈશ=ધણ્ડી) જનકીપતિ=રામ.

ગોપાલ રખવારી, યાદવપતિ ઉરમે' રહો;
 વાસુદેવ ભગવાન, કૃષ્ણ કૃષ્ણ મન કહો.
 ગોપીવલ્લભ નામ, જપે જાપ સંકટ જહો;
 લાલ લાલજી આશ, ભકિત રસમે' ચિત્ત બહો.
 નંદ ગૃહે આનંદ કીયો, કાન કુંવર હરિ નામ તળ;
 મોરારિ^૧ લક્ષ્મીપતિ, ઉમા કષ્ટિ જાવત સળ.
 કેશવ ગુણ અપાર, ગોવિંદ ગરૂડધ્વજ;^૨
 શ્રીપતિ કરહિ સાદ્ય, ઉદય દિલમે' હરિ ભજ.
 મુકુંદ મોરલી બાલ, કૃષ્ણ ભજે પાતક તજ;
 જસોદા નંદ ગુલાલ, ઉમા ચઢી હરિ ચર્ણ રજ.
 વારુનું મુરિંદ રૂપ લિયો, ભકત સાદ્ય રખવારિ હરી;
 કીર્તિ ભક્તિઅધ જાઇ, કૃષ્ણ પ્રભુ હરિ દિલ ધરી.

નવ ગ્રહ વિષે.

(છ. ચો.)

પ્રથમ શનિશ્ચર નામ, રવિ રહો સુખ ધામે;
 ચંદ્ર કરહું કલ્યાન, મંગલ મહિ ધન જામે.
 બુધ બડો બલવંત, ઉમા ગુરૂ જય પામે;
 શુક્ર શું શોભાવંત, સંકટ તેહિ જગ વામે.
 રાહુ કેત રખવારિ કરે, નવે ગ્રહ નિર્મલ સળ;
 સચરાચર સૌ દેશમે', ઇશ બિન નાહિ કજી બગ.^૩

સત્યાભાસ.

પ્રગટિ બ્રહ્મ પ્રતાપ, ઉપજી ઉર આનંદ અતિ;
 નિર્ગુણ એક નિરંજન, પાઇ ઉમા શુભ મતિ.

(૧) મોરારિ=પરમાત્મા. (મૂર નામના રાક્ષસના અરિ=શત્રુ, શ્રી પરમાત્મા). (૨) ગરૂડધ્વજ=ગરૂડ ઉપર સ્વારી કરી છે જેણે તે, અથવા જેની ધ્વજ ગરૂડથી દેદીપ્યમાન થઇ રહી છે; એવા પરમાત્મા.

(૩) બગ=આધાર.

સચરા ચર રહે એક, ચાડ જીવમે^૧ યહ રતિ;^૨
 અહં બ્રહ્મ મહિ ખેલ, ણીના બ્રહ્મ નાંહિ ગતિ.
 ઉદય બ્રહ્મ સ્વરૂપ, જગ રૂપ એક લીલા રહી;
 રૂપ નહિ રાશિ નહિ, નિરાકાર આકાર હિ.

(ઇશ્વર સ્તુતિ સર્વેયો ત્રેવીસો)

રામહિ સાહ્ય કરો મોરિ આયકે, દેહિ જગ કષ્ટિ પાવત^૩ ભારી;
 તે મતિમંદ જો મૂઢ અધા તહિ, તાહિકો દ્રર કરીજો ખરારિ.^૪
 પામર પ્રાણિ અપાર હે પાપમે^૫, હસ્તી^૬ ઉગારકે ગુણિકા^૭ તારી;
 બકતો સાહ્ય સદા તુમ કામહિ, હે પ્રભુ નાથ તોં, દુઃખવિહારી.

કવિત કદમ્બ દ્વિતીય પ્રવાહ સમાપ્ત. શ્રીજય રામ રામ.

(૧) ચારુજીવ-ચાર પ્રકારના જીવ. જેવા કે (૧) જરુજીવ, (૨) ઉદ્ભિજીવ, (૩) સ્વેદજીવ, (૪) ઇંડજીવ.

(૨) રતિ-તેજ, સક્રિય. (૩) પાવત-પામરું, મેલવેલું, પામે છે.

(૪) ખરારિ=ખરદુષણ નામના રાક્ષસને મારનાર તે ભગવાન.

(૫) ગજેન્દ્ર તાર્યો-તેનું વૃતાંત નીચે પ્રમાણે છે. પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ પોતાના બકતોને આ દુઃખમય સંસારમાંથી તારીને પાર ઉતારેલા છે. તે ગજેન્દ્રના દૃષ્ટાંતથી વિદિત થાય છે. એક વખત ગજરાજ હાથી સમુદ્રમાં કોઈ એક ઝુડ પ્રાણીથી સપડાતાં તત્સમયે હસ્તીએ એકાગ્ર ચિત્તે પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં જ દયાસિંધુ પ્રભુએ હસ્તીની સુંઠ ગ્રહી સમુદ્રમાંથી પાર ઉતારી મોક્ષ આપ્યો; તેથી અત્રસ્થાને હસ્તીનું દૃષ્ટાંત લીધું છે.

(૬) ઇન્દ્રસભામાં નૃત્ય કરનારી ચંદ્રવેતી અપ્સરાએ ઇન્દ્રની વિહાર સમયે અવસા કરવાથી તેને મૃત્યુલોકમાં જન્મ લેવાનો સમય આવતાં, તે સતનુ નામના શુદ્રને ઘેર પુત્રી તરીકે અવતરી. થોડા સમય વ્યતીત થતાં જ તે પુત્રીને પોતાના પિતાના મૃત્યુનો પિડાકારી કટકે લાગ્યો; આથી બાદ્યાવસ્થામાં કોઈથી અપરિચિત હોવાથી તેણે ગુણિકાને ઘેર રહી પોતાનું જીવન વ્યતીત કરવાનું શરૂ કર્યું. પશ્ચાત્ત એક સમયે શ્રી નારદ ઋષિનો તેને સમાગમ થતાં, તેમણે તેને મોક્ષનો માર્ગ દર્શાવતાં જ, તેણે અરણ્યમાં દણ્ડક મહર્ષિની સેવાર્થે પ્રયાણ કીધું; અત્ર સ્થાને મહર્ષિની દઢ સેવાથી મહર્ષિનીજ સાથે તે પશુ વિષ્ણુપદને પામી. આ દૃષ્ટાંતથી ખુદલું પ્રદર્શિત થાય છે, કે સત્સંગતિ એજ નિર્વાણનું પ્રથમ પગથીઉ ક. કહ્યું છે કે “સત્સંગતિઃ કથયર્થ ન કરોતિ પુંસામ્ ।”

ૐ

તૃતીય પ્રવાહારમ્ભઃ ॥

સરસ રસિક કવિતા પ્રભુ, પ્રગટયો અતિ હૃદલાસ;
નોતિ બોધકે કારણે, અનુભવસિદ્ધ પ્રવાસ.

(કવિત એકત્રીસું)

શંકર અન્યોક્તિ રાજ પ્રત્યે.

માહારાજ સ્વભાવપેં રૂચિ નહિ ગુણિજન;
ગુણહીન અનુચર કૌર્તિકો ધાવત હે.
જ્યાકો તુમ ત્યાગ દેત સખ જમ ન ત્યાગેગો;
તાતે મહાદેવ સેવ દિલ બસાવત હે.
પ્રભુહિ તુમારે અંગ બિભુતિ લગી અપાર;
કેમ્ભોલક ચંદનકો ત્યાગન ચહાત હે.
ગજબાલ હુકિ ખાલ બસ નિજ અંગ ધરિ;
હરિ હુકલ બસકો નાહિ તબબત હે.
સ્વેત ધંતુર શંકર પુષ્પ તુમારે હિ પ્રિય;
મોગરો ચંબેલી આદિ સખકે ભાવતહે.
બિભાવ તુમારે નાથ સ્મશાન કરે બાસ;
સુંદરો સ્વચ્છ ભૂવનકો છેડ ન ચાહત હે.
ત્રિપુરારિદ્ધિત્રિશુધારિ અજન્મા સ્વતંત્રતા;
ઉત્તમતા અપારહિ મૂઢ લોભાવત હે.
વો જમ ગુન ગ્રાહક પાવત અપાર તાતે;
મહેશ કો છાજત વો જગતમેં ન ભાવત હે.

(કોઇ એક રાજકુમારને રાજમદ થવાથી ચંદનવન અન્યોક્તિ
રાજકુમાર પ્રત્યે કવિ અને ભ્રમર પ્રત્યે વન.) ૧

રાજનંદ કીર્તિ સુનો આયો દૂર દેશન તેં;
નોંચ જન ખટપટિ કષ્ટ સહવાયો હે.

(૧) કોઇએક નપને એવો સ્વભાવ પડ્યો હતો કે ગુણીજન તાબે-

કહે ઉમા તાહિ દેખ મધુર મધુકે લોભ;
 ચંચરિ^૧ આવત આશ બિખસે^૨ નસાયો હે.
 ચંદન સુગંધ સુખ તાહિ લયો અહિ^૩ દુઃખ;
 નિજ ભુવન બિચરું બચને કોપાયો હે.
 દુરિ રહ્યો લાભ સુનિ લાભ એહિ માનતહિ;
 હાનિ જીવ હોવે નાહિ શિરપાવ આયો હે.

(કોઈ એક દાંભિક સદ્ગુણી પ્રત્યે મિથ્યા દ્વેષ કરતો હતો;
 તેથી દાંભિક પ્રત્યે બકાન્યોક્તિ.)

સંગ માનસર^૧ નાહિ જન્મ તામે તમેરો;
 કહત કવિ સૂનહુ સ્વચ્છ બગ ભારિ હે.
 રસ નાહિ પાયો તેને ઉંચી ગ્રીવા^૨ રખિ ફિરિ;
 લાયકાત દેખતે હિ મીન^૩ ભક્ષ પ્યારે હે.
 લક્ષ કરે મૃનાલકો^૪ ઢંગ તાકો નાહિ ભેરો;
 જીવન વાહન^૫ હંસ સુકીર્તિકો અરિહં.
 દમામો હિ દુષ્ટ તજ તેરો અબિબેક શક;
 વેશ નાહિ રહેવત વૃથા દ્વેષ ધારિ હે.

દારોનો ત્યાગ કરી, ગુણહીન તાબેદારો રાખી વિજય મેળવવા ઇચ્છ્યું.
 રાજની આવી પદ્ધતિ જોઇ મહાદેવની અન્યોક્તિ કરી છે, કે હે શંભો !
 તમે જે વસ્તુઓથી (પદાર્થોથી) અંગ વિભૂષીત કરો છો, તે વસ્તુઓને
 જગત્ પ્રદણ કરશે નહિ; કારણકે આપ તો ત્રિપુરારિ, ત્રિશૂળધારક,
 અજન્મા એવા અનેકાનેક નામધારી અને સગુણાન્વિત છો. પણ આ
 જગત તો માત્ર ગુણપ્રાહ્લબ છે; જેથી આપ જે જે પદાર્થો પ્રત્યે પ્રીતિ
 ધરાવો છો, તે પદાર્થો અખિલ જગત્ ધારણ કરશે નહિ; કારણકે આ
 જગતમાં સકલ મનુષ્યો રસિક હોવાથી આપના જેવી વૃત્તિ થઇ શકશે
 નહિ. (આ પ્રમાણે અન્યોક્તિ સમજતાં સંપૂર્ણ અર્થ સ્ફુટ થશે.)

(૧) ચંચરિ-ભમરો. (૨) અહિ-સાપ.

(૧) માનસર=ઉત્તમ સરોવર. (૨) ગ્રીવા=ડોક. (૩) મીન=માછલી.

(૪) મૃનાલ=હંસ. (૫) જીવન-વાહન=પ્રજાનું વાહન.

(મૂર્ખને આદર થતો જોઈ મૂર્ખ પ્રત્યે કાકાન્યોક્તિ^૬)

સુનહુ અયોગ્ય જન સમય બલ પાવત;
બાયસ^૭ બિચારો મન શ્રાદ્ધ ઉજેયો^૮ હે.
અનુપન વ્યંજન રસ^૯ ખાનપાન સ્વાદ દેત;
પ્રમોદ સુખ આદર સજ્જનકો પેયો^{૧૦} હે.
મતહિ શ્રાદ્ધ પક્ષ ફિર અભક્ષ^{૧૧} પાવત;
જાતિ તું તેરી સમુજ મૂઢ મન હેયો હે.
ગતહિ શ્રાદ્ધ પક્ષ ફિર અભક્ષ પાવત;
જાતિ ત્યું તેરિ સમુજ કાક કૃત્ય તેરો હે.

(કોઈ એક સ્થળે સજ્જન પુરૂષ સારા હોદ્દાપર હતો, પણ તેને હલકો ધંધો કરતો જોઈ હંસ અન્યોક્તિ સજ્જન પ્રત્યે.)

ઈન્સાફિ રાજ્ય રહેવે અવસ્થા ગાળી પહેલે;
છેલ્લે તુચ્છ કાજ આજ યામેહિ રહત હે,
શુષ્ક સુવાસ સરસ પંકજ^{૧૨} કી ભાતિ^{૧૩} દેખ;
માનસેર નૌહિ યહ માદલ^{૧૪} કહત હે.
તાલ^{૧૫} પુરન બિસેક કિંચ^{૧૬} રહેવે અનેક;
છેક બસવો અવંત^{૧૭} મેરો ત્યું દહત હે.
વો સ્થળ મેડક^{૧૮} ભયો યામે નિવાસ તેરો;
કયું દિન જાવત હંસ સંકટ સહત હે.

(૬) કાક=કાગડો (કાક સં + અન્યોક્તિ: કાકાન્યોક્તિ) (૭) બાયસ કાગડો. સં. વાયસ. (૮) ઉજેયો=આવ્યું. (૯) વ્યંજન રસ=રસયુક્ત ભોજન. (૧૦) પેયો હે=ગમ્યો છે. (૧૧) અભક્ષ=નહિ ખાવા લાયક. (૧૨) પંકજ=કમળ. (૧૩) ભાતિ=પંક્તિ. (૧૪) માદલ=નાતું ખાખોચીઉં. (૧૫) તાલ=તલાવ. (૧૬) કિંચ=કાંઈ. (૧૭) અવંત=મિત્ર.

(૧૮) મેડક=દેડકું. ટીપ-ઉપરોક્ત અન્યોક્તિ સજ્જન પુરૂષની ન્યાયી રાજ્યમાં આદિ સ્થિતિ ઉચ્ચતર હતી; તેમાંથી દૈવશાત્ અન્ય સ્થળે હલકી પાયરીએ જોઈ તેને હંસની ઉત્પ્રેક્ષા કરી કહ્યું છે કે; હે હંસ ! તું માનસરોવરની આનંદપ્રદ સુખલહરીઓ અનુભવતો તે અધુના આ પંક યુક્ત ઠપારામાં તારા દિન કેવી રીતે વ્યતીત કરીશ ?

(પતંગીઆ અન્યોક્તિ નીચજન પ્રત્યે)

ખઘોત^૧ ચમકે દિશ અદૃશ્ય અરણ્ય^૨ ઇશ;
 રેન માંહિ પંક^૩ તિસ^૪ સધન^૫ તમ^૬ છાયો હે.
 ગુણુ એહિ ભાતિ સળ પેખવે મેં અળ નાહિ;
 ક્ષુદ્રક સામર્થ્ય અતિ દેખવમેં આયો હે.
 ઉદય મહિ મંડલ પતંગ^૭ પ્રકાશ કરે;
 પોચત પ્રકાશનાં ઉજાઆરો પાયો હે.
 દિગ્વિમાન કવિ કહે અર્ક^૮ આભાસ સળહિ;
 નાહિ પ્રકાશ જળહિ ઉજતો ન પાયોહે.

કોઇ એક ઠેકાણે નીચ જનનો વૃદ્ધિ થવાથી સજ્જનને
 સારી પદ્ધતીથી દુર કરેલા જોઇ શાંખ અન્યોક્તિ સમુદ્ર પ્રત્યે
 રાજા)

રાજનકો નીચ સંગ કિનો ભંગ ગુણીજન;^૯
 અધિકાર લેવે ફિર દૂર તાકો કિનો હે.^{૧૦}
 સુજન અપાર જશ ગાવે સળહિ ઉદય;

(૧) ખઘોત=આકાશમાં ચળકતું પતંગીઉં. (૨) અરણ્ય=સૂર્ય.
 અરણ્ય-સૂર્યનો સારથી. (૩) પંક=ચંદ્રમા. (૪) તિસ=તે ઠેકાણે.
 (૫) સધન=આકાશ. (૬) તમ=અધિકાર. (૭) પતંગ=સૂર્ય. (૮) અર્ક=સૂર્ય.

ટીપ—હે પતંગીઆઓ તમે અધિકાર સમયે આકાશમાં પ્રકાશિત
 થઇ રહ્યાં છો; કિન્તુ તમે તે પ્રમાણે દીર્ઘ સમય સુધી પ્રકાશિત રહી
 શકો તેમ નથી; કેમકે ન્યાયે સૂર્યોદય થશે, ત્યારે તમારી પ્રખળતા નષ્ટ
 થશે; તો ન્યાય સુધી તમારા પ્રકાશનો નાશ કરનાર સૂર્ય પ્રકાશિત ન
 થાય ત્યાં સુધી તમે આ અધિકારમાં તમારો ચળકટ પ્રદર્શિત કરી
 તમારી મહત્તા બલે દર્શાવો. આમ ક્ષુદ્રને પતંગીઆની ઉત્પ્રેક્ષા અને
 સજ્જનને સૂર્યની ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે.

(૯) ભંગ ગુણીજન=ગુણવાન પુરુષોનો તિરસ્કાર. (૧૦) દૂર તાકો
 કિનો હે=દૂર કરી નાંખ્યા છે; કાઢી નાંખ્યા છે. (૧૧) બિન કાર્ય=કારણ

તજ્ઞમે બિન કાર્ય^{૧૨} કેસેં નષ્ટતાઈ^{૧૩} દિનો હે.
 સિંધુ અપળ તરંગ^{૧૪} તાસેં દૂર ડારિ દિનો;^{૧૫}
 કાહુ કાર્ય^{૧૫} અધ્યપિ^{૧૬} ન શંખ સિદ્ધિ લિનો હે.
 દમ્છીન^{૧૭} હે વૃત્તિ^{૧૮} નાકિ સુંદરતા કઠિનતા;
 કૃષ્ણ કિરતાર પાસ આસ^{૧૯} પર મિનો હે.^{૨૦}

(સાચી મિત્રતા બહિર્લેપિકા).

સવૈથો ત્રેત્રીસો.

ગતહિ આયુષ્ય સંદેહ કોનસો, સત્યહિ મિત્રતા આપ કુલાઈ;
 જાગ્રત નાહિ સમેં હિ સંસારમેં, ત્યાગત મોહ મલિન બુલાઈ.
 મેરે તો સત્ય હિ સાદ્ય સદા હરિ, મિત્રતા આપકી કેસે કહાઈ;
 રૂપ સ્વરૂપ પ્રતાપહિ રામકો, ઉમા અધિકતા કોન કહાઈ.

વિના. (૧૨) નષ્ટતાઈ=તિરસ્કાર, અપમાન, નીચતા. (૧૩) તરંગ=મોજાં.
 (૧૪) ડારિ દિનો=કાઠી નાખ્યો. (૧૫) કાહુ કાર્ય=શું કારણથી. (૧૬)
 અધપિ=આજસુધી. (૧૭) દમ્છીન=દક્ષિણ તરફ. (૧૮) વૃત્તિ=વલણ;
 વળવાપણું. (૧૯) આસ=નિશાનિ, ચિન્હ, આસન. (૨૦) પર મિનો હે=
 પ્રમાણ્યુક્ત ધારણ કરેલો છે, પ્રમાણ્યુથી ધારણ કર્યો છે.

ભાવાર્થ—આ કવિતામાં રાજની ઉદ્ધિ સાથે અને સજ્જનોની
 દક્ષિણવૃત્ત શંખ સાથે અન્યોક્તિ છે; એટલે નૃપતિ જળનિધિ મારક
 ઉછાળો મારી વિદાન પુરૂષોનો ત્યાગ કરે છે; જેમ મહાસાગર, કૃષ્ણ
 પરમાત્મા સમીપ આસન પ્રાપ્ત કરનાર ઉચ્ચતમ શંખને તેના ગુણથી
 અગ્રાત હોવાથી પદોન્મતપણે ઉછાળામાં કાઢી નાખે છે તેમ. કિન્તુ
 જળનિધિ તેમજ નૃપતિ જાણતા નથી; કે આવા ઉચ્ચગુણ્યુક્ત પદાર્થોને
 મહણ કરનાર કૃષ્ણ પરમાત્માના જેવા ગુણોથી અલંકૃત સુઘ પુરૂષો છે.

ગુણ દોષ વર્ણન:

નિંદા કરનાર વિષે.

(છ. ચો.)

નથી નિજનું કામ, અવરની વાતો કરવી;
 નથી નિજનું કામ, પરવાતો કાને ધરવી.
 નથી નિજનું કામ, મોટાની પાસે નિંદા;
 નથી નિજનું કામ, સજ્જનમાં ખોટી વિદ્યા.
 ઉમા વૃત રાખી રહો, આપ કાર્યે સુખ માનીએ;
 હાનિ લાભ સૌ જગતમાં, ફાકટ ફંદ ફસાવીએ.

(સમય આવે પરમેશ્વરને યાદ કરો.)

સમજો શાણા આપ, ગાપનું નથી ખગડનું;
 સમજો શાણા આપ, તેહિ ખર^૧ નથી તમડનું.
 સમજો શાણા આપ, આલને નથી ચોલંધનું;
 સમજો શાણા આપ, અપ યશનું માંથે લગડનું.^૨
 સમય આંચો નહિ મળે, ઝેર વેરમાં નહિ પડો;
 ઉમા મુખથી ચોચરે, હરિ સંગે ઘાટજ ધડો.

(આવેલો સમય ચાલ્યો જવાથી ધર્મવાન ક્ષત્રીઓને ચેતવણી.)

મલ્યો વખત વહી જાય, હોદ્દો મલીઓ સાચો;
 મળ્યો વખત વહી જાય, પાયો દેહનો કાચો.
 મળ્યો વખત વહી જાય, જૂઠ સાચ નહિ વાંચો;
 મલ્યો વખત વહી જાય, પરમાર્થમાંહિ શચો.
 આંચો સમય મલશે નહિ, આંખ ઉધાડી વિચારજો.
 દેવ પ્રદ્ધ ગૌ કારણે, ક્ષત્રિવટ દિલ ધારજો.

(૧) ખર=ગધેડો. (૨) લગડુ=છાટ અથવા ગુણ જેવું ગધેડા ઉપર મૂકવાનું સાધન. તેને કાઠિઆવાડમાં છાટ અથવા લગડુ કહે છે.

(કાને સાંભળીને નહિ કરવા વિષે.)

સુણી કાનની વાત, સાચી નહિ પણ માની;
 સુણી કાનની વાત, જૂઠી ગણી પ્રમાણી.
 સુણી કાનની વાત, મુંઝે તજી રાજધાની;
 સુણી કાનની વાત, સત્ય કરે બે ઇમાની.
 કાને સુણી કરવું નહિ, અનુભવથી પારખ થઈ;
 ખોટી વાતના ખ્યાલમાં, અવર તણી ઇજત લઈ.

(જીવ ભર્મણામાં પડવાથી તે વિષે હૂકમની અધિનતા.)

તરૂં કરે તિરસ્કાર, માનવી નહિ બોલાવે;
 પૃથ્વી કરે માકાર, દયા નહિ દિલ આવે.
 પશુ પક્ષી પસ્તાય, તે સત્તા તણા અભાવે;
 નામ પડે ઉઠી જાય, હાજી રાજી કહાવે.
 હતો સિંહ સરદાર જીવ, કહેવાને સમરથ નહિ;
 થયા અપાર ખુવાર નર કાળ ગળે ચિન્તા વહી.

(ગઈ વાત યાદ ન લાવવા વિષે. ૨)

ગઈ પૂરવની વાત, યાદ કરત પસ્તાવું;
 ગઈ પૂરવની વાત, ભાગ્ય માંહિ મુખ આવું.

(૧) મુંઝ એ માલવાધિપતિ બોજ રાજનો કાકા હતો. જ્યારે બોજનો પિતા મરણુ શય્યાએ સૂતો હતો; ત્યારે બોજને તેના કાકા મુંઝને રક્ષણાર્થે સોંપ્યો હતો, પરંતુ રાજ્ય લોભાકૃષ્ટ મુંઝ નૃપતિ વિવેકહીન સ્વપત્નીના ભંજરવાથી રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવા આઠ વર્ષની લઘુ વયના મુકોમળ બાળકુમારને મારવા અરણ્યમાં મારા સાથે મોકલતાં અરણ્યમાંથી બોજે પોતાની અનામિકા ઉપર શસ્ત્ર પ્રહાર કરી કાઢેલા રૂધિર વડે વૃક્ષ પત્ર ઉપર શ્લોક લખી મારાઓને તે મુંઝને આપવા સાફ આપ્યો, જે વાંચતાં મુંઝને સંસાર ઉપરથી અસૂચિ ઉત્પન્ન થતાં રાજપાટનો પરિત્યાગ કરી વૈરાગ્ય ધારણ કર્યો.

(૨) ગત ન શોચનીય એનો ઉલ્લેખ છે.

ગમ્મ પૂરવની વાત, આપહિ કષ્ટ નાસવું;
 ગમ્મ પૂરવની વાત, હાલ સમય જોઈ કાવું.
 માટે સહનશીલ થઈ રહો, સરખા દિન^૧ સહુએ ગણી;
 લાભ હાનિ જશ અપ જશ હિ, માયા રચી ઇશ્વરતાણી.

(વાચાળની વાતો સાંભળી ગરીબને નહિ સતાવવા વિષે.)

સુણી વાણી વિચિત્ર, ભરોસો ભૂલી કરવો;
 સુણી વાણી વિચિત્ર, અમલ અંગ નહિ ધરવો.
 સુણી વાણી વિચિત્ર, અપયશનો ભારો ભરવો;
 સુણી વાણી વિચિત્ર, ઉઠ્યો કોપ તે હરવો.
 નિજના સુખને કારણે, ચુગલજોર ભમતા ભલા;
 શાન્તિ તણા સુખસાહેબા, ગરીબનાં કરશે નહિ ગળાં.

(જીની શરમ તોડી નાખનાર વિષે.)

ગમ્મ શરમ અરૂ ભેદ^૨, ગમ્મ જીનાની જીનવટ;
 ગયો નીતિ અરૂ ન્યાય, વધ્યા ખુશામતી નફટ.
 વધ્યો મોહ મન મેલ, બોલહિ બોલત કપટ;
 રહ્યા સવાસલી રનેહ,^૩ અસલીપણે એહિ વટ.
 શાણા મનમાં સમજજો, ખરી વાત પારખ કરી;
 ગુણીજન ગરીબ નવાજ, ઉભા અરજ મનમાં ધરી.

(નીતિનાશક મૂર્ખાઓ વિષે.)

ધર્મહીન નર હોય, અધર્મી^૧ અવળા ચાલે;
 ધર્મહીન નર હોય, અનીતિમાં મન માલે.
 ધર્મહીન નર હોય, મુખેથી મીઠું બોલે;
 ધર્મહીન નર હોય, અવરનાં છીદ્રે બોલે.

(૧) સદૈવ સહનશીલ થઈ પ્રાપ્ત થએલા દિન આનંદથી વ્યતીત કરવા કયું છે કે, આનંદં પરમં સુખમ્ ।

(૨) અસભેદ=એવા ભેદ. (૩) સવાસલી રનેહ=ખુશામતીઓ રનેહ.

વેર ઝેર હુપદ ઘણો, આપ બડાઇમાં ફરે;
જેઠો જગમાં જોઇ લ્યો, બળ બળ છળ ચતુરાઇ કરે.

(કપટી વણિક વિષે.)

કરે નંદ વિદાય, ફરે સુખ સહુ લેવા;
કરે નંદ વિદાય, પછી દુઃખના દિ એવા.
કરે નંદ વિદાય, ગુણુ અવગુણુના કેવા;
કરે નંદ વિદાય, હુપદીમાં હીંચોળા.
નંદ નામ મોટું ભલું, નંદે નંદ પ્રપંચમાં;
જેઠો જગમાં જોઇ લ્યો, વણિકપુત્રનાવંશમાં.

(ખોટા ઈન્સાફ વિષે.)

ઈન્સાફ અસમાન, ન્યાયધિશ અનીતિ ભાણે;
કરે હોશિઆરી આપ, આપથી તુરંગ^૧ નાણે.
આપહિ અકલ હજાર, હુપદીમાં મન રાણે;
જગમાં સાચ ફસાય, આપહિ જમ ભય ચાણે.
નીતિ ન્યાયની વાર્તા ફેકટ દંભ દેખાડતા;
દુર્ગુણુ બધ્યો અપાર, બહુ નજરે દુઃખ ભાળતા.

(અમલદાર વિષે.)

અમલદારનો અમલ, અપયશનો શિર ભારો;
અમલદારનો અમલ, સુકીતિને સારો.
અમલદારનો અમલ, જલ અંજલિ નિરધારો;
અમલદારનો અમલ, નિજ હાથે નહિ મારો.
અમલ અમલ^૨ રહેવો નહિ, તા માટે સંતાપવા;
હુકમ હજારિ મરી ગયા, જશ અપજશને આપવા.

---

(૧) તુરંગ=જેલ. (૨) અમલ=અ અમલ કે અદીણ. (અદીણનો કેફ, નિશા અથવા હુકમનો અમલ, કેફ, નિશા.)

(શુદ્ધ હૃદયના ચાડીઆ.)

હલકાઈ કરે હરામ, તિરસ્કારથી બોલે;
હલકાઈ કરે હરામ, નિજનું પોગળ બોલે.
હલકાઈ કરે હરામ, સ્વાર્થ મહિ મન ડોલે;
હલકાઈ કરે હરામ, બુઝો નીચતા ગોલે.^૧
નિંદા ચાડી ચુગલી, ખુશામતમાં ખામી નહિ;
બેઠા શિર જંજીર, શાન્તિ ચૂગલ પામે નહિ.

(કપટ કરવા વિષે.)

કરે કપટ ચતુરાઈ, તે નર પાછા પડીઆ;
કરે કપટ ચતુરાઈ, હોય પોતાના વડીઆ.
કરે કપટ ચતુરાઈ, હરિના ઘાટજ ઘડીઆ;
કરે કપટ ચતુરાઈ, તે ભવ કૂપે પડીઆ.
ઉમા એટલું આ સમે, સમજી શાણપણ રાખીએ;
બરોબરી આથી જૂઝીએ, જગમાં મોટાઈ દાખીએ.

(બહાલામાં વૈર કરનાર વિષે)

કર્શે બહાલામાં વૈર, આપ હિ ઉદર ભરંતો;
કર્શે બહાલામાં વૈર, પરધન આપ હરંતો.
કર્શે બહાલામાં વૈર, ઇશ્વરથી ન ડરંતો;
કર્શે બહાલામાં વૈર, કુલણ થઈને ફરંતો.
બહાલાથી વિદ્વેષ કરી, નિજના સુખને સારવા;
ઉમા રામહિ સાદ્યહિ, દંભીના દંભ ઉતારવા.

(અપમાનથી પસ્તાવા વિષે.)

(દોહા.)

માન જતાં અપમાન શું, કોણ પૂછે છે જાત;
બગલા બનીઆ હંસલા, કરે કદર સાક્ષાત.

નંદલાલ વિમાસીઓ, કોઈ સાંભળો શોર;
આંખા વિનાના આંધળા, લૂટે ખરે બપોર.
ચુગલખોર ચાડા કરે, મતલબ માહિ મસૂર^૨
વાત ન કરતા વ્યાજખી, જુઓ કોણ કસૂર.

(અનુભવ.)

(ગચ્છ)

કથા શી કર્મની કહેવી; પડે તે પ્રીતથી સહેવી.
સદા નહિ દિન સારારે; હશે કોઈ દિન ખારારે.
પડે તેને તો વેડી લ્યો; ગમે તેવું તો માની લ્યો.
અરે બન્ધુ ! અરે બ્રાતા !; નહિ થાઓ તમે તાતા;
લખ્યું જે હોય થાવાનું; નહિ કોઈ દિન જાવાનું.
ખરે કર્મની ગતિ ન્યારી,^૪ પડે તે માનો ને ખ્યારી.
પીઓ પ્રભુ પ્રેમનો ખ્યાલો; લઈ આનંદ સુખે મહાલો.
કરો શુભ કાર્ય પરજનનું; વધે સુખ જેથી સ્વજનનું.
નહિ મૂકવી હૈયે હિમ્મત; વળતની જાણો ખરી કિમ્મત.
કરો સ્વયંભુને^૧ ઠહાલારે; ખીજાં સઘળાં છે ઠાલાંરે.
સગાં સાચાં નહિ કોઈએ; બપોર પડે જ્યારે દુઃખી હોઈએ.
સહાયક છે પ્રભુ ખ્યારા; નહિ કો દિન ખસનારા.
હૃદય માઈ કરે વિચાર; નિરખીને દુઃખી સંસાર.
નજર ફેંકું હું ચોપાસે; નહિ કોઈ સુખી ભાસે.
કો જન દિલના દુખી; કો જન આળડું ગંખી.
કો જન ધનના દુખીઆ; નથી કો જન ખરે સુખીઆ.
સ્મરું હું પ્રભુ ખ્યારાને; કરું પ્રણામ કૃપાળાને.
હું તો છું આપનો સેવક; મોહન નામે ખરો મોહક.

(૨) મસૂર=મસ્ત. (૩) તાતા=ક્રોધયુક્ત ક્રોધી. દુઃખનો સમય હોય તોપણ ક્રોધી ન થશો. એવું સૂચન કરે છે. (૪) ન્યારી=અકળિત, ન સમજાય તેવી.

(સવયા ત્રેવીસા બહિર્લેપિકા.)

માહાત્મ્ય શોભત સાધન સાધકિ, નામ હરિહર દિલ બસ્યો હે;
હામ પુરે રઘુનાયક નાથજી, રામ પ્રતાપ હિ ઉર હસ્યો હે.
તત્પર લાલ સો પાવત^૧ પારસ,^૨ જ્યુ^૩ લોહ કંચન આપે કર્યો હે;
શ્રીપતિ ત્યુ^૪ કર્ણા ભગ્ન હુમ પે,^૫ અશ રઘુબર કાલ નસ્યો હે^૬
રટત એક જ્યુ^૭ પુરત પ્રજ્ઞ હિ, તાહિ^૮ કે રૂપ સમે રખવારી;
ધુધર બાજત નાચન અપ્સરા, એ ગુરૂ અંગ રહો સુખકારી.
બસત અંતર માંહે સદાહિત, રીત મહિ અવિચળ સંભારી;
રસ તમે હરિકો દિલ જામત, દાસ દયા ઉર લાવત પ્યારી.
દામ તમામહિ ધામ રહો નિજ, વો^૯ રસ છંદકો રંગ ચઢાઈ;
સદાઈ મોહનિ માયા રહિ એક, છુપી સમે જગ કાળ લપાઈ.
જિન્દગી સુધરી ત્યોં રઘુનાયક, સાદ્યક દાસ પરે સુખ આઈ;
વો પ્રભુતા^{૧૦} ગુરૂ આપ બિચારી કે, કર ગ્રહો ચહ^{૧૦} ગ્રંથકો ધાઈ.

(સતિ તથા જતી કોણ ? અને તેનું અધુના શું છે !)

જગમેં જતિ તિન હે, બજરંગ^૧ હુ બાલા જતિ;^૨
કલયુગ કૃષ્ણ જતિ, જોગેશ્વર એ તે હે^૩.
મહાસતી સિતા રહે, રૂક્મિણિ હજી સતિ;
સતી શાણી દૌપદિજી, અનસૂયા કહે તે હે.
સતી રતિ શંભુ પાસ, હેમવંત પુત્રી રહિ;
દમયંતી નળ નારો, સત્યમેં રહેતે હે.
મય તનયા^૪ રાણીવો, ભયો રાવન જખ હિ;
તારામતી સતિ એહિ, ધર્મકો બહેતે હે.^૫

(૧) પાવત=પ્રાપ્ત થવું. (૨) પારસ=પારસમણી. (૩) ત્યુ=તેમ.
(૪) હુમપે=મારા ઉપર (૫) નસ્યો હે=નાશ પામ્યો છે (૬) જ્યુ=જેમ.
(૭) તાહિ=તેથી. (૮) વો=એવી. (૯) પ્રભુતા=મોટાઈ. (૧૦) ચહ=આ.

આમાં ગુરૂનો સત્સંગ પારસમણિની પેઠે આ પાતળી દેહને કંચન-
રૂપ બનાવે છે; એટલે જ્ઞાનથી અજ્ઞાન રૂપી તમનો નાશ કરે છે. (એવા
ભાવમાં આ ઉક્તિ છે.)

એહિ જુગ સતિ દેખો, ગૃહે ગૃહ આઠ રહ્યો^૬
 પતિકો નચાવતી હે, કર્મકો નિહારતો હે.
 મૂઠમય સ્વભાવ, શિખ ખાત સુને નાં તે;
 મોહ માર એ તને, પત્ની ઉર જ્વરતિ હે.^૭
 સાપ કે ડસેલે હોમ, વેા હિ તો યચ્છે ખાસ;
 ભોગ ડસેલે નર, દોઝકમે^૮ ડારતિ હે.
 હિયાં મોહનલાલ, ઉમા શિખ રખો^૯ દિલહુ;
 દુષ્ટ નાર દયા હીન શાન્તિ કો^{૧૦} મારતીહે.

કુમારશ્રી લાલસિંહજીભાઈ તરફશ્રી સંવત ૧૯૭૨ માં
 નવા વર્ષના પ્રસંગે-સોનેરી શીખામણોનાં સાત કવિતો.

(૧)

॥ શાંતિ તેજ સર્વોત્તમ સુખ છે ॥

કવિત.

શાંતિ એર ધીરજકો નામ ભાત ભાતનમેં
 વોહિ રસ પીવેં કોઉ ધીર વીર જાનીએ ॥ ૧ ॥
 સુદ્ધિષ્ઠર ક્ષમાવાન પુરાન પ્રમાન લહે
 ક્ષમાકી પુત્રી શાંતિ જગજ્વહેર માનીએ ॥ ૨ ॥
 શાંત ગુનહિ ગૌતમ ચલત ધર્મ જૈનોકો
 વસિષ્ઠ મુની શાંતિ-પરમ પરમાનિએ ॥ ૩ ॥
 કહે ઉમા હિયાં ઠોર કલિમેં અશાંતિ ખોત
 શેઠ શાહુકાર ભુલે ભેદ કહ્યો જ્ઞાનીએ ॥ ૪ ॥

(૨)

॥ સર્વ પ્રકારની જ્ઞાસા રહિત મનુષ્ય મોક્ષ મેળવે છે ॥

જ્ઞાસાકો નામ જપે ભુરિ ઇચ્છા ભરિ રહિ
 તૃષ્ણા અપાર રહત સખ જગ હાર્યો હે ॥ ૧ ॥

દુર્યોધન વિશાળ આશા—ભારથ ભારી રચ્યો
કૃપાવંત ભયે કૃષ્ણ મોક્ષપદ સાર્યો હે ॥ ૨ ॥
જીસાસા છુટત જાત્રી અંત ભાવ પ્રગટત
પ્રવૃત્તિ ત્યાગત નર જીવ મુકત માન્યો હે ॥ ૩ ॥
કહે ઉમા મોક્ષ રહે આત્મજ્ઞાન હોત જાંહાં
મમત્વકો ત્યાગ પુનિ ધીર નર સાન્યો હે ॥ ૪ ॥

(૩)

કનક કાંતા કીર્તી ત્યાગ એજ ખરો ત્યાગ છે.

કનક ત્યાગત જતી શેશજી લક્ષ્મણ વીર
કાન્તા ત્યાગી ગજરંગી હનુમાન જતીકો ॥ ૧ ॥
કનક કાંતા કીર્તીહુ જગમે' ન ત્યાગી રહે
ઓરહુ અપાર જીવ ભમાવત મતિકો ॥ ૨ ॥
ગોરખ જતિ યોગહુ ત્યાગ વૈરાગ રહત
ઉમા કાહુ બતાવત સુન્યો ઓર સતિકો ॥ ૩ ॥
આવાગમન છુટત ધનવાન બિચારિ જો
મમત્વકી ગાંઠ બાંધી એહિ જુદુ ગતિકો ॥ ૪ ॥

(૪)

સત્ય એ સદ્ગુણોનું લોહચુંબક છે.

સત્ય હરિચંદ્ર રાય સત્ય સુત પાંડવોકો
સત્ય રામચંદ્ર પ્રભુ સત્ય સરસાઈએ ॥ ૧ ॥
સત્યકો પ્રભાવ નર બચનકો સત્ય હોવે
આમે અભુલ સત્યહુ સદ્ગુન પાઈએ ॥ ૨ ॥
સત્યહિ સ્વરૂપ ઇશ ચર્મ ચક્ષુ જોવે નાહિ
સત્ય વૃત એક લાલ સુખમે' સમાઈએ ॥ ૩ ॥
કહે ઉમા સત્ય વૃત સદા હિંચાં રહત
દયાહિન સત્ય વારે જશ કોન ગાઈએ ॥ ૪ ॥

(૫)

દ્રવ્યરક્ષા કરતાં વીર્યરક્ષા શ્રેષ્ઠ છે.

ધનકિ રક્ષા કરત બહોત હિંયા દેખત
મોહકિ મઝા મિજાળ ગાડિમેં ડોલત હે ॥ ૧ ॥
ઓર હિ અપાર ફિરેં દ્રવ્યકિ રક્ષાકે લિયે
ચેષ્ટા કરે હુનરકિ લંગોટ ખોલતહે ॥ ૨ ॥
હિયાં વેસે ગ્રાહાકોમેં અપાર દ્રવ્ય આવત
મલપતે મોજહિમેં મુખસે ખોલતહે ॥ ૩ ॥
ઉમા વીર્ય રક્ષા કિની શ્રેષ્ઠ યોગ મેને જાન્યો
દ્રવ સંચય કિનેસેં આપતિ જોડતહે ॥ ૪ ॥

(૬)

શ્રીમંત મનુષ્ય કરતાં સદાચરણી મનુષ્ય ઉત્તમ છે.
શ્રીમંત પડે શોખહુ યાતેં સદાચાર ત્યાગ
હોટલકે મેજ કોપ ખોત મુખકારી હે ॥ ૧ ॥
કળા કરે મર્કટકિ નાચે કુદે ખુબ ખિલે
શ્રીમંતાઇ ઠોર ઠોર લાજકિ જેમારી હે ॥ ૨ ॥
હિમતવો વાકિ ભારી જગહુ જાહેર કારી
નારી મેરી સદાચારી વેસે વફાદારિ હે ॥ ૩ ॥
ઉમા આજ કાલવોહિ મુરખકિ ચેષ્ટા વાણી
દુશ ચારિ મિલે ભારી સદાચારી જાનિ હે ॥ ૪ ॥

(૭)

પુત્ર શ્રવણ જોવા સદગુણી થવું એ મનુષ્યોનો ધર્મ છે.
શ્રવણ રાજન લયો માત પિતા સેવકિની
તિરથ અપાર ફિરી ખાત એહિ હોતહે ॥ ૧ ॥
અધુનાં જગત રૂઢી કહો ચલે કેસો ધર્મ
પુત્ર ભાવ રહ્યો અંખે કાંહા કોહુ જોતહે ॥ ૨ ॥
સ્વાર્થ પ્રપંચ સરસ માતપિતા સાથ વેર
આહિ નારી ખ્યારિ ભારી પિતુ માત રોતહે ॥ ૩ ॥
આજ્ઞાકારિ પુત્ર લાલ એક વૃત્ત ધારિ રહો
ધર્મ જતાઇ જોવત ઉમા દુઃખ ખોત હે ॥ ૪ ॥

રાજ અને ધનવાન શ્રીમંત મહિર્લાપિકા^૧

શ્રી^૮ મહિપાલ ગુનહુ, ગૌઆદ્યણુ પ્રતિપાલ*
 પર ઉપકારી આગે, ધરે ધ્યાન દેવહુકો ॥ ૧ ॥
 તિરથ તપ વૃત્તપે, દ્રઢતા ભારિ રહત;
 નતો^૧ યાતે ઉઠાધલે, સમુદ્ર ડારિહુકો ॥ ૨ ॥*
 ગિનત સાહુકારશા, ઐરહુકો કષ્ટ હારિ;
 નમન સખ ધર્મ હુ, ઉપાસે શીવહુકો ॥ ૩ ॥
 લાજ મ્રજદ સરસ, માન ઉપમાન નાહો;
 લગનિ ઉપકારી, ઉમા શીવ સેવહુકો ॥ ૪ ॥

દાહો.

યાતે મહિપત તુચ્છગિને, શ્રીપત લાઘુ ગુન ગ્રાંમ;
 ઉમા સદાસિવ સરસ્વતિ, હરહર જપિયો નામ.

દાશ વર્ણન.

સુર્ખ^૯ મહિપાલ જ્યાંહા, રહી ભૂપ મંડળમેં;
 કુડ અરૂ કપટમેં, રેન દીન મચેહે ॥ ૧ ॥
 ઉદારતા નાહિ લેશ, વેશ રચે રાજનકો.
 રૂપ મોહ પાસ યાતે, ચમસે ન બચે હે ॥ ૨ ॥
 પ્રજા પર નચે કર, દિન પ્રતીદીન બહે;
 વિપુલામેં ધર્મ હિન, વર્ણ શંક સચે હે. ॥ ૩ ॥
 કહે ઉમા ઇત એવ, શ્રિપતિ શ્રેષ્ઠ હોતં;
 સચે ગુનવાનકોઉ, જીવ શિવ રચે હે. ॥ ૪ ॥

દાહો.

ધનવાનોકે ગુન બહુ, અવગુન નિમિશ પ્રમાન;
 લોભુપ લોભિ જહાં રહે, ત્યાંહાં મદ હિંસા પાન.

સજ્જન ગુણ વિશેષણ અલંકાર.

સ્વયં દસ્ય ભાવિકા પૌઢા વર્ણન.

સવૈયો ૨૩.

નહ આનંદ^૧ અપાર રહે, જાંઠાં ગોકુલ કૃષ્ણ બિરાજે બિહારિ;
રોષ ભયો ઉર ગોપ સુતાતન, પ્રેમકિ પિર હરે ગિરધારિ.
તત્વકો લેહ બતાઇ યો ઉરહુ, ગોવિંદકો બ્રહ્મ ભાષ નિહારિ;
મદમેં બ્યાકુલ ગોપસુતાતન, રોષ છોડાયકે પ્રેમમેં ડારિ.

પ્રાણ પોશક દ્વિભાવ વર્ણન દોહો.

અન સમાન નહિં પુન્ય કહો, સુજ્જન સમજી શાણ;
રવિ^૧ કરણ જ્યાં ઉદય તહાં, પોસત સહૂના પ્રાણ.

(૧) સાચું શાંતિનું સુખ મેલવવાના ગ્રાહકો યોગ્ય છે. ખરી ઉત્તમ શાંતિનો અનુભવ ઉપર મુજબ યુદ્ધિષ્ઠર રાજ વીગેરેને થયો હતો. એવા પ્રકારની શાંતિનો અનુભવ ઉત્તમ સુખ આપનાર છે.

(૨) હાલમાં એવા જીજ્ઞાસુ મોક્ષ માટે યોગ્ય છે. માટે વધારે પ્રવૃત્તિ મોક્ષની ઇચ્છા સાર રાખવી ઉત્તમ છે.

(૩) લક્ષમણ વીગેરેએ ત્રણ વસ્તુનો ત્યાગ કરેલ છે. તત્ પશ્ચાત્ત મમતાની ગાંઠમાં બંધાએલા મનુષ્ય જોડી ગતિને પ્રાપ્ત થયા છે. તો પછી ખીલ જીવોની શું મતિ થવાની છે. માટે ખરા ત્યાગી થવું હોય તો કનકકાંતા કીર્તિનો લોભ એનોજ ત્યાગ કરવો એજ સાચો ત્યાગ છે.

(૪) હરીચંદ્ર રાજ જેવું કોનું સત્ય છે, પાંડવોના જેવું બોલીને પાળવું કોણ કરનાર છે. શ્રીરામચંદ્રજી પ્રમુખ સત્યતાના વખાણ શેષજી પોતાના હજાર મુખથી પણ કરવાને શક્તીવાન નથી. અધુના એ સત્ય ક્યાં છે. સખખ સારા ગુણ પાળનાર યોગ્ય છે; તેથી “સત્યનો જય” સદ્ગુણોને ઝોળખવાની હાંમત ધરનાર એક પણ જોવામાં આવતા નથી. માટે સદ્ગુણના રક્ષણ વીના સત્યને ધારણ કરવા કોઈ શક્તીવાન નથી.

(૫) ધનની તૃષ્ણા વાળા બહુ છે અને તેની રક્ષા કરવી એજ દેહા અભિમાનીઓ પોતાનું સાર્થક સમજે છે. જ્યાં ધન છે ત્યાં ધણા આવરણ છે માટે તેનો સંગ્રહ કરવાથી બંધનનો પાસલો પોતે રચેલો

જોવામાં આવે છે (પાસપાસમાં પડેલો કોઈનું રક્ષણ કરી શકે નહીં) તો પછી વીર્યનું રક્ષણ કેવી રીતે થઈ શકશે ? મારે પહેલાં વીર્યનું રક્ષણ કરવું અને તેના ઉપાયો જાણવા જોઈએ

(૬) હાલના ચાલુ જમાનામાં સુધારક શ્રીમંતો સદાચારનો નાશ કરવા સાર અવતરેલા જોવામાં આવે છે ચાચની હોરેલોમાં જઈ ત્યાં મેજ ઉપર ગ્લાસ મંગાવી કોણ પીતા નથી. આ રસ્તો શ્રીમંતોએ પાડેલો છે

તેઓ વાંદરા જેવી ચપળતા રાખે છે. એવા પ્રકારના મનુષ્ય સદાચારમાં ગણવા નાલાયક છે. અને એવા શ્રીમંતો સદાચારનાં સુજો બાળતા ઠેકાણે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે.

(૭) પવણના બધા ગુણ ધારણ કરવા હાલ કોઈ શક્તિવાન નથી. પણ માત્ર નિશ્ચય પછે પ્રેમાલ ભક્તિથી માતપિતાની એક આજ્ઞા પાળવા કોણ હીમત ધરનાર છે; અને તે એકજ વાત યાદ રાખવાથી પવણના સમગ્ર ગુણો ધારણ કરવાની કુચી હાથ બાગવા જેવું જણાવું.

(૮) રાજાઓના સારા ગુણો ઉપરના કવિતમાં કહ્યા છે. એમાંના ગુણ રાજામાં ન હોય તો તેવા રાજાને સમુદ્રમાં પથરાવવા જોઈએ.

શ્રીમંતોઈ દેખાડનારા ધનવાનના ગુણ કહ્યા છે તે ગુણમાં લાયકની મોટાઈ વધુન કરવા જેવી છે. મારે શાહુકાર વધેલા જોઈ રાજાને તુચ્છ ગણવા હાલ જમાનો છે, તે માત્ર શાહુકારોની દ્રઢ ઉપાસનાની ક્રિયા જોવામાં આવે છે.

(૯) જીવને શિવ બનાવવાના ઉપાયો કોઈ કોઈ રાજા કરે છે, પણ બધા બાગે કુર હૃદયના રાજકર્તા આ પૃથ્વીને વહુશકર બનાવવાનું કામ માથે લઈ બેઠા છે.

ધનવાનના ગુણ ઠીક પણ થોડા અવગુણમાં પ્રવેશેલા જોવાથી અને ત્યાં માનસિક જીવ હિંસા થતી હોવાથી તેઓએ મોહ રૂપી મઘને ખાલો પીધો છે. એજ ચમપુરીનો વાસ ખરો છે. તેઓ લોભ લાલચના ગુલામ છે.

(૧૦) ગોકુળમાં કૃષ્ણ ભગવાન ખીરાળે છે એ વખત પ્રેમ રસ વિષે મન્ન એવો જે તત્ત્વ પદાર્થનો બેદ રાધાજી વિષે ધરીત થયો એજ પ્રાઠા સ્વભાવ ભાવિકા કહેવાય છે. જ્યાં સૂર્ય કિરણ ફેલાયાં છે ત્યાં દરેક પ્રાણી જનનું પોષણ થાય છે. જેનું અન્ન છે. તેને મહત્ત્વ પ્રત્યે કહ્યું છે. એમ કહ્યા મનુષ્યનું ખરું માનવું છે.

ઢંઢાવ દેશના આરણ્યમાં માહાદેવના શિવાલયો વિશે સ્થાન વર્ણન.
ઢાહો.

૧૧ યોગા આશ્રમ રચિ સરસ, સર્વ સમુદ્ધ ઉપકાર;
ઉમા મહેશ પુજત જાંહા, સુલભ તરિ સંસાર.
સદા શિવ ગુરૂ સરસ્વતિ, હરનિશ જપિએ નામ;
જોરેશ્વર માહાદેવ ત્યાં, સુખ શાંતીકો ધામ.
મચ્છેશ્વર શંકર જસે, અખંડ યોગી અખમુત;
મંગલ મુરતિ મહંત, સંત ઉમા ધ્યાન શિવ સુત.

વેહેવારમાં ચાલતા જોતા આડંબર વિશે ગીત. વર્ણ. ૩૩-૩૩
૧૨ કોટ પટલુન પહેર, ખુટ અરૂ સ્ટાકિન, ટોપી શીર જાળરિ વોચ;
લટકાવેગો ગંગા સિગરેટ, પાન, ચસ નોટ ગો ઉચાર, કંડ કડાટ.
ચલત, સોટી હાથ સટકાવેગો, સ્ટિમરપર સ્વારિમેં જિલાયત જાવત
ખાંચત ન્યુસપેપર, સ્વધર્મ ડુખાવેગો, રકાળિમે રખે ચાચ, ખુમચા;
પર ધરે ખ્યાલા ચમચા સુકાટે, ડબલ રોટી, જોસસે ઉડાવેગો.
જોટલ વૈન શોખ સોડા ફિર લિમલેટ, રેલવેકિ મુસાફરિ;
અધર્મ ચલાવેગો, ઉમા કહત મુરજો, આયુધ વેસે જોવત;
સ્વ ધર્મ ત્યાગિ નર સજે, કાળ ગુમાવેગો.

ઢાહો.

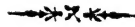
૧૩ નાચ રંગ પુનિ સેંટ, સુગંધ કેષ કરત જહુ સાફ;
વર્ણશંકર ગુન જાધિ ગયા, કોન કરાવત માફ.
શેઠ પેટકે પ્રપંચમેં, સ્વાસ્થ સાધત ખુબ;
જોલી ફરતા નિરખીયા, કોણ સાંભળે ખુબ.
રાજ સાહેબ જનમિયા, જોવા જોડા ગામ;
જાત લાત નવ જોળજે, જોળે જાપનું નામ.
નાટક ચેટક જહુ રમે, ટેનિસ ખેલત ખંત;
સુજોધ કાને નવ સુને, આંચો તેહનો અંત.
કીર્તિ માંડે જાહાવરા, હિંસા જીવ અપાર;
હાજી રાજી જહુ ગમે, ધર્મ લગિ એક તાર.

શ્રી રામ રામ રામ રામ રામ શ્રી.

રાજાને

રાજા દાનેશ્વર કર્ણુ રાજ
ગુનિ સત્કારી લોજ વિદુ
નિષ્ઠે નલ રાજકષ્ટ સહ
યુધિષ્ઠર આદિ નૃપ શાનિ
પૃથ્વરાજ પિછે ઓર મા
નિતિહિન ભુપ મિત્રિ ણિ
કહે ઉમા કલિકાલ કવિ
કાન સૂનિ નહિં યાતેં મુખે કા

ત્રિયા રાજ્ય લોભીને ચે

લામની લિખારી બુદ્ધિ મલિન २
યાતેં બચે વિર નર દેખત લુગાઈ
કાહુ બચન લોભાઈ કોઉ રૂપકો
કોઈ અંતર સામાઈ અનેક ઉપાયકે
રંગે રાતિ રહે માતિ રીસાતિ ભારી
કામ, ક્રોધ, લોભ યામે રહેતિ રચાઈકે
ઉમા જીવ રામ જગ જાહેરમેં એતનો,
નારીકે ભરોસે મત ભુલિ ઠગાઈકો.

મ.ખર.

વાંચો, વાંચો

॥રને હિતમ તક.

ટયુશન

એન્જેઇવીંગ, આર્કીટેકચરલ અને
વર્કિંગ, લેવર્લીંગ, એસ્ટીમેઇટીંગ વિગેરે
લીધા સિવાય તદ્દન મફત શીખવવામાં

મફલ એન્ડ આર્ટની ડ્રોઇંગ તથા આર્કી-
ટે વિદ્યાર્થીઓને તૈયાર કરવામાં આવે છે.
માટે અર્ધા આનાની સ્ટેમ્પ જીડી નીચેના

પી. યુ. યાજ્ઞિક, એલ. એ.

પ્રોપ્રા એટર.

યાજ્ઞિકસ કલ્પાસ એન્ડ આર્ટ.

ધ્રાંગધરા-કાલીયાવાડ.

